

Met de aanvaarding van de Wet tot instelling van een openbaar lichaam voor het gebied van de Rijnmond, die in 1962 was ingediend, creëerde de Tweede Kamer op 25 februari 1964 een vierde bestuurslaag – naast de gemeenten, de provincie en het Rijk –, die bedoeld was om de Rotterdamse haven efficiënter te besturen. Het nieuwe bestuursorgaan, de Rijnmondraad, ging het beleid van de 24 deelnemende gemeenten coördineren maar kende weinig bevoegdheden, waardoor de gemeenten zich niet echt bedreigd voelden. Toxopeus verklaarde een amendement van de KVP'er Aarden om de Rijnmondraad 'bovengemeentelijke' bevoegdheden te geven onaanvaardbaar. Het leidde er wel toe dat naast één PSP'er achtien KVP'ers tegen het wetsontwerp stemden. De eerste verkiezingen voor de Rijnmondraad, op 2 juni 1965, leverden een overwinning op voor de PVDa. De door de Kroon benoemde voorzitter werd echter de KVP'er Marijnen, die kort daarvoor was afgetreden als premier.⁵⁴ Op voorstel van Toxopeus' opvolger Smallenbroek werd de zittingsduur van de Rijnmondraad in 1966 met vier jaar verlengd. Volgens de Wet had er immers op 1 juni 1966 – tegelijkertijd met de gemeenteraadsverkiezingen – een nieuwe raad moeten worden gekozen. VVD-fractie leider Geertsema vond het 'een gevaarlijke weg, als een meerderheid eenvoudig kan besluiten, een oude samenstelling van een vertegenwoordigend college te handhaven. Het komt erop neer, dat men, als men het gemakkelijk vindt, dan eenvoudig de wet wijzigt. Ik vind dit een aanslag op de democratie.' Alleen de fracties van VVD – die zich aan de wettelijk afgesproken verkiezingen wilde houden – en Boerenpartij stemden tegen.⁵⁵

Nadat Toxopeus in zijn eerste ambtsperiode al werk had gemaakt van de salariering, bleven de arbeidsvoorwaarden voor rijksambtenaren de aandacht vragen.⁵⁶ De beloningen van ambtenaren bleven ondanks de eerdere 'Toxopeusronden' achter bij die in het bedrijfsleven, waar ook nog eens winstuitkeringen en gratificaties verstrekt werden. Wel kregen ambtenaren een compensatie voor de gestegen huren. Ook Smallenbroek ontkwam niet aan een loonronde van 5%. Hij loodste tevens de Algemene Burgerlijke Pensioenwet door het parlement. Op 1 januari 1966 werd deze wet, vooral het werk van Toxopeus en oud-minister van Financiën Zijlstra, van kracht. De wet bepaalde tevens dat werknemers met zogeheten 'slijtende functies', zoals politiefunctionarissen en verpleegkundigen, niet langer een vervroegd pensioen ontvingen, maar dat zij in aanmerking kwamen voor overbruggingsregelingen. In oktober 1965 diende Smallenbroek het wetsontwerp ziektekostenvoorziening ambtenaren bij de Kamer in, dat voorzag in gelijkstelling van de ziektekostenverzekering voor ambtenaren die bij het Rijk en in het onderwijs werkten, met die van hun collega's bij de politie, gemeente en provincie. Uiteindelijk strandde het wetsvoorstel in 1968 in de Tweede Kamer.⁵⁷

Justitie geconfronteerd met een 'dynamische tijd'

De ministers van Justitie in de periode 1963-1967 bouwden op vele terreinen voort op het werk van hun voorgangers. Belangrijke thema's waren het gratiebeleid, de

commerciële televisie, de Wet op de kansspelen, de nieuwe Vreemdelingenwet, de Uitleveringswet en de politie. Tijdens de formatie van het kabinet-Marijnen viel de justitieportefeuille toe aan Scholten, die in het kabinet-De Quay staatssecretaris van Onderwijs was geweest. De jurist Scholten had gezegd binnen zijn eigen partij en ook in de Kamer kreeg hij waardering.

Scholten realiseerde de Wet op de kansspelen, die de oude Loterijwet en de Totalisatorwet verving. Een eerder door Scholtens voorganger en partijgenoot Beerman ingediend wetsontwerp was in september 1960 nog verworpen in de Eerste Kamer.⁵⁸ Het nieuwe voorstel betekende een zekere versoepeling; het voorzag onder meer in verhoging van de maximumprijs van de voetbaltoto. Hiermee wilde Scholten 'de speelzin kanaliseren en de excessen voorkomen'.⁵⁹ Kansspelen werden toegestaan indien daarvoor vergunning was verleend. Staatsloterij, sportprijsvragen en de totalisator voor 'paardrennen' vielen onder deze nieuwe wet, waarbij het uitloven van prijzen was toegestaan. De Tweede Kamer was vol lof en nam op 20 oktober 1964 het wetsontwerp aan.⁶⁰ Op 8 december ging ook de Eerste Kamer akkoord. De antirevolutionaire senatoren Berghuis, Algra en J. Tjalma en de pvdA'er M. de Niet Gzn. bleven tegen. De laatste week daarmee af van de lijn van zijn partij; hij volgde de officiële positie van de Nederlandse Hervormde Kerk, waarvan hij overtuigd lid was.⁶¹

In juni 1964 accepteerde het parlement de nieuwe Vreemdelingenwet, die in 1963 was ingediend door Beerman. In deze wet werd de rechtspositie van vreemdelingen verbeterd. Ook de grootste oppositiefractie, de pvdA, was ingenomen met het wetsontwerp. De sociaaldemocraten zagen het als een belangrijke vervolgstap op het Vluchtelingenverdrag van 1951, maar hadden nog wel wat aanbevelingen. Zo suggereerde pvdA-woordvoerder Scheps een generaal pardon voor alle 'clandestien' in Nederland verblijvende vluchtelingen om daarmee 'schoon schip' te maken, zoals tien jaar eerder Scholtens voorganger Donker ook had gedaan. Scholten verklaarde zich bereid 'tot een zelfde welwillendheid'.⁶² Scheps was Scholten ten slotte dankbaar 'voor de wijze, waarop de Minister en het overleg heeft gevoerd en in de verdere behandeling is opgetreden'. Een tweede termijn was overbodig en het wetsvoorstel werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen.⁶³ De Eerste Kamer toonde zich in januari 1965 al even tevreden over het wetsvoorstel.⁶⁴

Terugkerend onderwerp bij de behandeling van de justitiebegrotingen was de klacht over het lang uitblijven van het nieuw Burgerlijk Wetboek. Scholten beloofde bij de begrotingsbehandeling in november 1963 zelf als 'manager' op te treden en de staf uit te breiden.⁶⁵ Ook de spijtoptanten passeerden weer de revue. pvdA-woordvoerder F.H.J.M. Daams klaagde tijdens de begrotingsbehandeling in november 1964 over de lange duur van de afhandeling.⁶⁶ Scholten had verder een hele kluit aan de commerciële zender tv Noordzee, die programma's uitzond vanaf het REM-eiland. Samen met minister Luns diende hij een wetsvoorstel in dat hieraan een einde beoogde te maken. tv Noordzee werd hierop door de sterke arm uit de lucht gehaald.⁶⁷

Scholten werd opgevolgd door Samkalden (PvdA), die ook in het vierde kabinet-Drees minister van Justitie was geweest. Had Samkalden in deze periode als minister veel wetgeving gerealiseerd, tijdens het kabinet-Cals kon hij dit niet evenaren. Een uitzondering vormde de al door Beerman ingediende Wet vakantie met behoud van loon, waarin een minimum van twee weken vakantie voor volwassenen werd vastgesteld. Samkalden verdedigde het voorstel in april 1966 met succes in de Tweede Kamer.⁶⁸ Samkalden kreeg ondanks deze magere wetgevingsoogst ook in zijn tweede kabinetsperiode waardering. De meeste lof viel hem ten deel vanwege zijn bijdrage aan het Kamerdebat over de rellen in Amsterdam, op 16 juni 1966. Samkalden kreeg toen een open doekje van het parlement en de publieke tribune.⁶⁹ Bijna tegelijkertijd werd Samkalden echter zwaar bekritiseerd vanwege zijn besluit tot 'onderbreking' van de levenslange gevangenisstraf van de Duitse oorlogsmisdadiger Lages, die terminaal ziek zou zijn. Toen Lages' gezondheidstoestand minder ernstig bleek dan het zich in eerste instantie liet aanzien maar hij desondanks niet terugkeerde naar Nederland, kwam Samkalden in een lastig parket.⁷⁰

De omgang met de Duitse oorlogsmisdadigers had eerder overigens ook Scholten hoofdbrekens bezorgd, toen hij werd geconfronteerd met een gratieverzoek voor de vier levenslang in Breda opgesloten Duitse oorlogsmisdadigers. Hij beschikte in oktober 1964 negatief – een besluit waarvoor hij op 24 november 1964 tijdens de begrotingsbehandeling instemming van de Kamer kreeg. Scholten verklaarde bij die gelegenheid zijn opvolgers niet te willen binden. 'De Kroon moet zich in de toekomst de vrijheid voorbehouden bij gewijzigde omstandigheden of bij veranderd inzicht, anders te beslissen.'⁷¹

De door Samkalden ingediende ontwerp-Uitleveringswet, waarin werd bepaald dat uitlevering alleen kon plaatsvinden via een verdrag, werd vanwege de val van het kabinet-Cals pas onder zijn opvolger Struycken (KVP) door de Kamer aangenomen.⁷² Ook Struycken was een politiek-bestuurlijke routinier; eerder was hij minister van Justitie (1950-1951 en 1958-1959) en van Binnenlandse Zaken (1956-1959) geweest. Hij constateerde bij de behandeling van zijn enige begroting in de Tweede Kamer, in januari 1967, dat de materie goeddeels dezelfde was gebleven. Daaruit bleek volgens Struycken vooral 'dat Justitie tracht de veranderingen die deze dynamische tijd op alle gebied vordert te volgen en te richten'.⁷³ Daarmee refereerde Struycken onder meer aan het toenemende publieke ongenoegen over het politieoptreden bij ordeverstoringen. De minister beloofde een onafhankelijk onderzoek naar de verhouding tussen politie en publiek; hij zou bovendien een klachtenprocedure opstellen. Hij waarschuwde echter voor overdrijving: 'Wij moeten ervoor oppassen, dat wij met ons systeem het indienen van klachten over allerlei kleinigheden niet bevorderen. Ik heb al gezegd hoe uitvoerig en tijdrovend een onderzoek moet zijn; het indienen van klachten mag hierom geen nieuw spelletje worden om de politie te treiteren, het openbaar ministerie bezig te houden en publiciteit te verwerven.' Struycken bleef een man van law-and-order: 'Wie zich [...] begeeft in ongeregelheden, met andere woorden degene, die het erop

aanlegt de wet te overtreden is zich van het begin af aan ervan bewust geweest, dat de politie gedwongen kan zijn met geweld op te treden. [...] Als men het erop heeft aangelegd, dat dit gebeurt, weet men, dat dit geweld pijn kan doen.’⁷⁴

Financieel en sociaaleconomisch beleid

Financiën: belastingperikelen

Binnen een tijdsbestek van nog geen vier jaar waren drie partijpolitiek en karakterologisch verschillende politici verantwoordelijk voor 's Rijks schatkist. Allereerst was dat Witteveen (vvd), de hoffelijke, maar soms te toegeeflijke economiehoogleraar.⁷⁵ Na de val van het kabinet-Marijnen werd hij afgelost door de enigszins pedante pvda-leider Vondeling, de enige niet-econoom op Financiën in deze periode.⁷⁶ Vondeling boette snel aan gezag in toen hij vanwege een verslechterend economisch klimaat impopulaire maatregelen moest treffen. Zijn partij, die in maart en juni 1966 verlies leed bij respectievelijk de gemeenteraads- en Statenverkiezingen, zette hem vervolgens onder druk om toch ruimte te creëren voor sociaaldemocratische desiderata. De oppositionele vvd, maar ook de coalitiepartners kvp en arp, hielden de grenzen van de begroting echter nauwlettend in de gaten. De kvp beschikte daartoe over kundige en zuinige financieel specialisten. Notenboom toonde zich hierin een waardig opvolger van Lucas, die in 1966 de politiek verliet. Notenboom speelde een belangrijke bijrol in de val van het kabinet-Cals over de dekkingsvoorstellen van Vondeling, najaar 1966.⁷⁷ Na de kabinetscrisis keerde de alom vanwege zijn kennis en kunde gerespecteerde Zijlstra terug op Financiën. Hij combineerde het interim-premierschap met het beheer van de nationale schatkist.

Een belangrijk thema in deze jaren was de belastingpolitiek, waarvoor net als in de kabinetten-Drees III en -De Quay tijdens het kabinet-Marijnen de niet-partijgebonden staatssecretaris Van den Berge verantwoordelijk was. Bij het aantreden van het kabinet-Marijnen lagen nog steeds de al in 1958 door Hofstra (pvda) ingediende herzieningsvoorstellen van de inkomsten-, loon- en vermogensbelasting bij het parlement. Een aantal door de coalitiefracties ingediende amendementen werd overgenomen, maar al te ingrijpende wijzigingsvoorstellen – vaak afkomstig van de linkse oppositie – waren niet aanvaardbaar. Op 30 juni nam de Tweede Kamer de herziening van de vermogens-, inkomsten- en loonbelasting aan, waarbij de pvda, de grootste oppositiefractie, tegenstemde. De sociaaldemocraten herkenden zich niet meer in de ruim vijf jaar eerder door hun partijgenoot ingediende voorstellen, maakte B. van den Tempel duidelijk. ‘Ik erken, dat [de wijzigingen] vele technische verbeteringen in het belastingsysteem aanbrengen. Maar deze verbeteringen wegen niet op tegen de bezwaren, die de wetsontwerpen in sociaal opzicht opleveren.’⁷⁸

Van de door het kabinet voorgenomen lastenverlichting voor de burger kon door de almaar stijgende overheidsuitgaven lange tijd geen sprake zijn. Witteveen